

ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет обліку та фінансів
Кафедра гуманітарних і соціальних дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти
бакалавр

на тему: «Становлення партійної системи України: проблеми та перспективи»

Виконав: здобувач вищої освіти
за освітньою програмою
Політологія
спеціальності 052 Політологія
ступеня вищої освіти бакалавр
групи 1
Алексеев О. В.
Керівник: Приходько С. М.
Рецензент: Бульбенюк С. С.

Полтава 2024 року

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ	8
1.1. Сутнісні характеристики політичних партій	8
1.2. Принципи класифікації політичних партій	16
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	21
2.1 Історичне становлення партійної системи України	21
2.2. Структуризація партійної системи України	28
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗБУДОВИ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	33
3.1. Регіональний чинник партійної системи України	33
3.2. Інформаційні аспекти діяльності політичних партій	37
ВИСНОВКИ	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	43

ВСТУП

Актуальність теми. Особливості становлення партійної системи України полягають у тому, що вони були пов'язані з паралельними процесами становлення державності, реформуванням економічної системи, формуванням нової ціннісно-світоглядної парадигми суспільства. Про реальне формування партійної системи можна говорити у контексті проведення парламентських виборів на основі мажоритарно-пропорційної системи. Загалом партійна система України зазнавала суттєвих трансформацій. Її варіант поміркованого плюралізму 2006-2013 років зумовлювався значним суспільним розколом за культурно-світоглядним принципом.

В сучасних умовах, коли такого розколу не існує, є потреба визначити напрями подальшого становлення партійної системи на нових засадах. Насамперед потрібно легалізувати і легітимізувати регіональні партії як важливий чинник розбудови регіональної системи політики. Регіональні партії мають закріпити стабільну систему влади в регіонах. Для її демократизації та підвищення рівня прозорості потрібно чітко визначити правові рамки діяльності регіональних партій.

Для підвищення рівня ефективності діяльності політичних партій потрібне вдосконалення її технологічної складової. Тобто, партії мають активно використовувати сучасні інформаційно-комунікативні технології для забезпечення постійних комунікації з виборцями. Розробці цих пропозицій присвячене це дослідження. Саме це і зумовлює його актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано на кафедрі гуманітарних і соціальних дисциплін. В рамках виконання проєкту програми Еразмус+, напряму Жан Моне «Участь громадян та соціальний діалог як ключові фактори в розбудові сталих територіальних громад: успішні практики ЄС для України»

Метою роботи є визначення механізмів, принципів та засобів удосконалення діяльності політичних партій України в сучасних умовах.

Поставлена мета досягається шляхом реалізації таких **завдань**:

- визначити основні наукові категорії проблем політичних партій та особливості їх класифікації в сучасних умовах;
- проаналізувати історичні аспекти становлення партійної системи України;
- проаналізувати особливості стану структурованості партійної системи України;
- визначити напрями інтегрування регіональних партій до партійної системи України;
- з'ясувати напрями та принципи підвищення прозорості у діяльності політичних партій України.

Об'єкт дослідження – партійна система України.

Предмет дослідження – напрями та принципи підвищення рівня демократичності та ефективності політичних партій України.

Методи дослідження були використані з урахуванням визначеної мети і завдань, обраних предмету та об'єкту дослідження. Зокрема, загальнонаукові (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція). Вони надають змогу проаналізувати діяльність партій як сучасних інститутів. Використання методів системного аналізу та структурно-функціонального дають підстави з'ясувати сутність політичних партій як інститутів політичної системи. Прикладні методи є основою для розроблення оптимальних форм діяльності політичних партій в сучасних умовах.

Огляд використаних джерел. Проблеми організації і функціонування політичних партій докладно проаналізовані у фундаментальних дослідженнях класиків теорії політичних партій М. Дюверже і Дж. Сарторі.

Проблеми діяльності партій в умовах сучасного суспільства докладно проаналізовані в дослідженні К. Джанди, який узагальнив усі існуючі напрацювання сучасних партологів. Принципи класифікації політичних партій зумовлені історично існуючими суспільними розмежуваннями. Вони визначені у дослідженні С. Ліпсета та С. Роккана.

Сутність партійної системи України на різних етапах її розвитку ґрунтовно проаналізовані в аналітичних дослідженнях Центру Разумкова та колективу акторів Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України.

Наукова новизна отриманих результатів. Представлена робота є комплексним дослідженням проблем становлення партійної системи України. Визначені основні суспільні засади її моделей на різних історичних етапах. Визначені перспективні напрями вдосконалення, демократизації та підвищення рівня ефективності політичних партій у повоєнній Україні. Визначено практичні механізми остаточного закріплення статусу політичних партій як важливих демократичних інститутів політичної системи.

Практична значущість дослідження полягає у визначенні механізмів та принципів забезпечення рівні прозорості у діяльності політичних партій в сучасних умовах, розробці рекомендацій щодо вдосконалення правових принципів регулювання діяльності політичних партій, використання інформаційно-комунікативних технологій в їх діяльності.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які поділені на шість підрозділів, та загальних висновків до роботи, а також списку використаних джерел, який розміщений на 4 сторінках (налічує 35 найменувань). Загальний обсяг роботи 46 сторінок

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ

1.1. Сутнісні характеристики політичних партій

Людські суспільства на різних етапах свого розвитку мали свою, властиву для кожного історичного періоду свою структурну будову. Вона зумовлювалася різними принципами диференціації. Тривалий час вони були пов'язані з проблемами належності власності різним категоріям людей. Тобто, їхній статус визначався наявністю чи відсутністю у них певної власності. Відповідно цим зумовлювався стан привілейованості різних соціальних груп. Найбільшими привілеями володіли представники аристократії. В її інтересах здійснювалася вся політика. Влада захищала насамперед їхні соціальні позиції. Іншу, набагато чисельно більшу, частину складали залежні категорії населення. В різні історичні періоди обсяг і зміст такої залежності не був постійним. Зрозуміло, що в цих умовах окремих представницьких інститутів не існувало. Оскільки не було такої потреби.

Ситуація змінилася з удосконаленням та ускладненням системи виробництва, широким запровадженням досягнень промислової революції на межі XVIII-XIX століть. Відповідно і структура суспільства стала складнішою та різноманітнішою. З'явилися різні соціальні групи, яких можна було віднести до категорії власників. Як наслідок зазнала суттєвих трансформацій сутність державної політики. Оскільки розширювалася соціальна база держави. Вона у своїй діяльності мала враховувати інтереси вже більшої кількості соціальних груп. Відокремився у соціальному просторі клас підприємців, який згідно класової (марксистської) теорії називався буржуазією. Загалом він також набув привілейованого стану і заявив про свої права брати участь у творенні і реалізації політики, тобто мати доступ до влади. Поступово став запроваджуватися інститут виборів, як ключовий демократичний і єдиний адекватний спосіб формування органів влади. Але в них мали право брати участь незначна частина

населення. Хоча стан залежності окремих категорій поступово зникав, категорії людей, які не мали статусу власників, не могли голосувати. Але реалізація деяких елементів конкуренції спричинила потребу створення певних політичних організацій, які би представляли інтереси соціальних груп шляхом участі у виборах.

Саме цей період можна вважати точкою відліку історичного процесу розбудови політичних партій, як важливого інституту для формування представницьких органів влади. Більшою мірою він пов'язаний з творенням держав нового типу у Великій Британії та Сполучених Штатах Америки. Це зрозуміло, адже саме в них раніше відбулися промислові революції, і соціальні структури зазнавали радикальних трансформацій. В цих країнах вперше були створені парламенти як повноцінні органи законодавчої влади. І оскільки навіть у лавах привілейованих класів існували певні розбіжності у баченні щодо подальшого розвитку суспільства і держави, тому одразу виникла потреба політико-інституційного оформлення таких розбіжностей у вигляді політичних партій. Їхня конкуренція за здобуття владних посад зумовила створення відповідних типів партійної та виборчої систем. У Великобританії виникли консервативна та ліберальна партії. Їхні відмінності полягали у різному баченні принципів взаємодії монарха і парламенту та щодо обсягу їхніх повноважень. У США основними стали демократична та республіканська партії. Їхні відмінності були набагато меншими і стосувалися питань співвідношення повноважень органів влади штатів та федерації. До речі, всі зазначені партії є провідними у цих країнах і по сьогодні.

У Західній Європі точкою відліку партійної інституціалізації політичного життя стала Велика французька революція. На відміну від британської та американської форм політико-партійного будівництва, в європейських країнах одразу виникли радикальні партії. Це зумовлено тим, що в них відбулися досить жорсткі соціальні революції. І соціальні розколи мали принциповий характер. А загалом тенденції розбудови партій і партійних систем для всіх країн були спільними. Партії будувалися на основі підтримки різних класових утворень та

відповідних типів ідеологій. На базі класу підприємців утворювалися ліберальні партії, які виступали за зняття всіх обмежень для розвитку підприємництва, остаточну ліквідацію феодалізму, обмеження влади монарха на користь представницьких виборних органів. Головними опонентами були різні типи консервативних партій. Вони представляли інтереси старої аристократії та мали національну специфіку.

У XIX столітті у контексті процесів подальшої еволюції політичних партій відбувалися значні зміни. Вибори остаточно ствердилися як безальтернативний механізм формування органів влади, а також обрання в деяких країнах голів держав. А партії також стали невід'ємним учасником виборчих процесів, як представники інтересів різних соціальних груп. Їхня кількість суттєво збільшилася, внаслідок того, що на політичній арені посилювали свою активність робітничий клас та ліві політичні партії, які зрозуміли більшу ефективність парламентської роботи для захисту своїх інтересів. Внаслідок вдосконалення виборчого законодавства чисельно зростала кількість виборців. Відтак у XX столітті було остаточно затверджено організаційну основу політичного устрою насамперед демократичних країн, в якій партії займають чільне місце як представницькі інститути, учасники виборчих процесів, які забезпечують конкуренцію та свободу вибору при формуванні органів влади. Саме партії формують проекти щодо реалізації державної політики та визначають основні напрями їх практичного здійснення.

Процеси суспільної еволюції безпосереднім чином відображалися на організаційних і функціональних аспектах політичних партій. Суспільство сучасної епохи характеризується тим, що воно має досить складну і диференційовану структуру. Вона складається із значної кількості соціальних груп і спільнот, об'єднаних за різними принципами. Сучасне життя має багатомірний характер, тому в основі життєдіяльності соціальних суб'єктів лежать різні засади, які часто не вкладаються в якусь єдину систему. Насамперед слід врахувати специфіку сучасного суспільного виробництва, яка має постіндустріальний характер, що створює суттєво нові підстави структуризації

суспільства. Також в умовах глобалізації, інтеграції світового господарства, певного «розмивання» національно-державних кордонів окремі категорії світової спільноти тяжіють до регіональної, етнічної, конфесійної, мовно-культурної ідентичності. І кількість таких представників постійно збільшується. Тому фактор їхньої присутності потрібно враховувати при здійсненні державної політики. Тобто, не всі люди погоджуються на запровадження універсальних і навіть стандартизованих принципів життєдіяльності. Незважаючи на загальний суспільний прогрес та зростання рівня життя, залишаються чинники у житті суспільств, які породжують численні конфлікти. Вони пов'язані з різними причинами. Значну частину з них складають саме етнічні, релігійні розбіжності. Тому мають змінюватися підходи щодо їх розв'язання. А головне, створюватися цивілізовані інституційні механізми представництва нових соціальних груп і спільнот з їхніми специфічними інтересами.

Такі проблеми безпосереднім чином відображаються на функціонуванні політичної сфери, адже саме на неї покладено повноваження вирішувати суспільні проблеми, розв'язувати конфліктні моменти, вирішувати спільні, узгоджувати окремі інтереси, кількість яких в сучасних умовах суттєво збільшилася пропорційно до їхніх носіїв. Суперечності існують в будь-якому суспільстві. І завдання політики сформулювати механізми їх цивілізованого вирішення. З огляду на попередню політичну практику такі функції виконували політичні партії. У нових умовах з'явилися суттєво інші принципи суспільного розмежування, конфліктні чинники, нові соціальні суб'єкти з новими інтересами та уподобаннями. І тому партії у своїй діяльності мають враховувати. Суттєво змінюються принципи їхньої взаємодії з виборцями. Інформаційно-комунікативні технології стали невід'ємним атрибутом політичного спілкування. Самі громадяни через різні форми політичної участі дедалі більше набувають статусу співучасників і співтворців сучасної політики. І такі суспільні виклики ставлять перед сучасними партіями істотно нові вимоги.

Отже, політичні партії пройшли значний історичний період свого розвитку, вдосконалення як з організаційної, так і функціональної точок зору. На

цьому процесі відображалися загальносвітові тенденції і національні специфічні особливості. Здається, останні зараз мають значно більше значення. Але протягом цього часу їх об'єднувало те, що вони виступали невід'ємним механізмом представництва суспільних інтересів, фактично провідним інститутом демократичних принципів формування органів влади та обрання деяких посадових осіб.

Тривалий історичний процес становлення інституту політичних партій у вище зазначеному контексті вплинув на певні відмінності в його науково-теоретичному аналізі. Зокрема, це проявляється в існуванні різних інтерпретацій його сутності. Один із авторів науки про політичні партії французький політолог Моріс Дюверже одним із перших виклав своє бачення сутності політичних партій у своєму фундаментальному дослідженні «Політичні партії». Зрозуміло, що його підхід не у повній мірі відображає сучасну сутність політичних партій. Але у 1951 році, коли було опубліковане це дослідження, він досить чітко характеризував тодішній статус політичних партій. Вчений намагався відрізнити їх від найбільш поширеного на той час явища груп інтересів, громадських організацій. Він визначив їх як політико-представницькі інститути, які «прагнуть насамперед до захоплення влади або до участі в її здійсненні». Для реалізації такої стратегічної мети вони прагнуть забезпечити собі «підтримку широких верств населення». В цьому власне і полягає їхня відмінність від інших представницьких об'єднань, які «представляють обмежене кількість громадян з особливими чи приватними інтересами» [30, с. 76-77]. Тобто, науковець запропонував ключову відмінну ознаку політичної партії. Це – прагнення увійти до влади або принаймні мати доступ до влади, для реалізації своїх виборчих програм, складених на основі узагальнення чинних суспільних інтересів і запитів.

Зрозуміло, що в такий спосіб було визначено досить поверхневий підхід. Але з, незважаючи на досить тривалу історію розвитку політичних партій, це фактично була перша теоретична концепція щодо визначення сутності політичних партій. Подальше, більш ґрунтовне дослідження інституту партій

було здійснене італійським політологом Джованні Сарторі у праці «Політичні партії і партійні системи» у 1976 році. Він вже більш докладно підійшов до пояснення сутності партій через позначення їх найбільш значущих характеристик, які глибше відображають їх політичну природу. Партію, зазначав учений потрібно схарактеризувати як «будь-яку політичну групу, яка має офіційну назву, яка бере участь у виборах і здатна шляхом участі у виборах (вільних чи невільних) заміщати державні посади своїми кандидатами» [35, с. 63]. Крім того, Сарторі у своєму дослідженні визначив своє розуміння щодо критеріїв для типології партій. Варто наголосити, що саме його підхід вважається найбільш поширеним і прийнятним серед науковців.

Теоретико-концептуальні розробки стосовно сутнісних характеристик політичних партій загалом мають досить різну спрямованість. І це зрозуміло, оскільки кожен автор, пропонуючи свої ідеї, виходив із реалій своєї країни. Особливо цим відзначаються американські політологи, які вважають свою модель двопартійної системи ледь не зразком для інших. Тому виникла потреба зробити певне узагальнення чинних підходів і розробок для виявлення найбільш значущих аспектів політичних партій, враховуючи весь напрацьований теоретичний і практичний досвід. Він відображений у дослідженні американського політолога Кеннета Джанди «Порівняння політичних партій: дослідження і теорія». На основі зіставлення різних форм партій та партійних систем він з'ясував актуальність таких маркерів, які дають змогу більш менш адекватно відзначити природу партій саме як представницьких інститутів, які спрямовують свою діяльність на вибори. Серед найбільш значущих він відзначив такі: «інституціалізація, проблемна орієнтація, соціальна підтримка, організаційна складність, централізація влади, автономія, узгодженість, залучення, стратегія і тактика, урядовий статус» [32, с. 170]. Цінність таких маркерів полягає в тому, що пояснюють роль і значення партій саме в сучасних реаліях.

Інституціалізація характеризується як сукупність принципів, за якими визначається організаційна будова партії, діяльність партії для поширення своєї

популярності у суспільстві. «Як властивість інституціалізація може бути визначена як ступінь матеріалізації партії в суспільній свідомості, внаслідок чого вона існує незалежно від власних лідерів, регулярно залучаючись до значних моделей поведінки» [32, с. 171]. Цей показник є багатоаспектним і відображає різні виміри функціонування політичних партій. Насамперед це історична тривалість з точки зору наявності результативності, наявність достатньої підтримки з боку виборців під час певної кількості виборчих кампаній, рівень та результат електоральних успіхів, а також їх співвідношення з кількісними та якісними показниками витрат для їх досягнення. На цій підставі можна визначити загальну ефективність і загальну доцільність існування та функціонування партії у політичному просторі.

В основі електоральної діяльності партії як її важливої смислоутворюючої складової лежить прагнення досягти певного електорального успіху. Для кожної окремо взятої партії він має різний зміст. Але для реалізації такого завдання потрібна чітка ідентифікація партії з певними програмними настановами. Причому, не достатньо якогось універсального підходу в цьому питанні. Враховуючи диференційованість соціальної структури, необхідна окрема стратегія взаємодії з її різними складовими. Тому проста підпорядкованість під уже існуючу ідеологію не буде мати необхідного ефекту. Зараз партіям доцільно зосередитись на найбільш актуальних проблемах для відповідних цільових аудиторій. В узагальнені формі вони характеризуються згаданим маркером «проблемна орієнтація». Для полегшення орієнтації в ній поки що використовується принцип її інтеграції у традиційну, а тому зрозумілу шкалу «ліві-праві». З такої точки зору проблемні орієнтації визначають бачення партією напрямів державної політики щодо принципів регулювання соціально-економічних відносин.

Для реалізації електорального успіху потрібен певний рівень соціальної підтримки з боку виборців. Зараз таке завдання суттєво ускладнилось внаслідок специфіки структури сучасного суспільства. Насамперед необхідно забезпечити впізнаваність партії серед електорату, а відтак створити чіткий асоціативний

ланцюг, за яким виборці будуть ідентифікувати цю партію. Він повністю «вписується» в поняття «проблемна орієнтація». Але попередньо треба з'ясувати, яка саме орієнтація є найбільш проблемною для різних цільових аудиторій. Кеннет Джанда визначає такі соціальні виміри, за якими диференціюється електорат. Відповідно до цього і формується електоральна спрямованість партій. Ці «шість соціальних вимірів – економічний статус, релігія, етнічна приналежність, (зокрема, мову і расу), рівні урбанізації та освіти» [32, с. 175]. В сучасних умовах, на думку вченого, полягають основні принципи ідентифікації різних адресних груп серед всього масиву виборців. Тобто, для кожної такої категорії виборців потрібно запропонувати свій механізм розв'язання найбільш актуальних для неї проблем. Причому доцільно забезпечити певне збалансоване співвідношення між тими з них, які є значущими для окремої групи і тими, які стосуються усього суспільства в цілому.

Протягом фактично всього часу розвитку інституту політичної партії важливим аспектом її функціонування завжди було створення певної організаційної структури. Загалом тривалий час така необхідність розглядалася з точки зору розгалуженого принципу її побудови. Обов'язково мали бути керівний орган, постійно діючий виконавчий підрозділ, секретаріат для виконання технічних питань, мережа регіональних та місцевих осередків, а головне – організаційний зв'язок між ними на основі чіткого дотримання засад управління-підпорядкування. Причому діяльність партії відбувається і міжвиборчий період. В сучасних умовах діяльність партій зосереджена саме на електоральних процесах. саме перед ними вона набуває активних форм. Тому зараз партії відмовляються від ієрархізованої вертикалі у побудові своєї структури. Вони віддають перевагу достатньо високому рівню автономності для низових осередків без жорсткої дисциплінарної підпорядкованості. Вони повинні мати достатні права, щоб оперативно вирішувати проблеми, які стоять перед конкретним осередком. Також частина партій переносить свою діяльність у мережево-цифрове середовище. Там взагалі потреба у якійсь структурі відпадає. Партії здійснюють пряме спілкування зі своїми виборцями.

Для досягнення електорального успіху в сучасних умовах, дійсно, достатньо вище вказаних засад організаційної побудови. Але навіть в таких умовах партія має виступати єдиним цілим в очах своїх виборців. Партійні дискусії не мають відбуватися під час виборчих кампаній. Стан такої цілісності характеризується за визначенням Джанди поняттям «узгодженість». «Під узгодженістю розуміється ступінь відповідності між установками та поведінкою членів партії» [32, с. 180]. Актуальність цієї вимоги суттєво підвищується під час виборчих кампаній, а також у рамках парламентської діяльності партій, одноосібної або у складі коаліцій. Узгодженість партії визначається не в останню чергу її статусом. Для правлячих особливо важливо дотримуватися такої вимоги. Для опозиційної також потрібно витримувати свою ідентичність як опонента влади. Останнім часом партії припускають наявність автономних фракцій з дещо відмінними позиціями від центральної позиції. Це робиться з метою поширювати свій вплив на якомога більшу кількість потенційних виборців.

1.2. Принципи класифікації політичних партій

Політичні партії представлені у політичній системі як інструмент конкурентної боротьби за симпатії та голоси виборців. Тому партії мають відрізнитися одна від одної для забезпечення чіткої ідентичності в очах електоральних груп. Практична потреба їх розмежування є очевидною. Відповідно у політичній науці класифікація політичних партій здійснюється з метою ґрунтовного дослідження цього ролі і місця цього інституту у політичній системі певної країни.

Вище згаданий Кеннет Джанда розробив свій підхід до типологізації партій шляхом узагальнення існуючих варіантів розмежування. Для цього він використав такі показники: «1) дрібність, тобто, коливання в чисельності та силі одиниць, складових партійних систем; 2) функціональна орієнтація, тобто,

відмінності між традиційними партіями та специфічно релігійними та етнічними; 3) поляризація, тобто, коливання в ідеологічній дистанції між партіями за «ліво-правою» шкалою; 4) радикальна орієнтація, тобто, відмінності у ступені впливу лівих партій; 5) мінливість, тобто, відмінності у сумарній мобільності між партіями» [32, с. 185]. Існування таких критеріїв може мати різну тривалість існування.

Зазначені критерії мають історично сформований характер. Вони зумовлені достатньо давніми розбіжностями, які склалися у суспільствах на різних етапах його еволюції. На певному етапі ці розбіжності оформилися в інституціоналізовані суперечності з чіткими взаємними вимогами та претензіями різних соціальних груп. Причому вони мали чітке політичне підґрунтя, тобто, їх вирішення не можна було зробити поза межами політики, зокрема, в рамках владно-публічної діяльності. Процес еволюції суспільних розколів та їхній вплив на подальше оформлення політичних партій як засобів представництва інтересів різних спільнот людей та інструментів розв'язання конфліктів між ними докладно проаналізували Сеймур Ліпсет і Стейн Роккан. Основними його етапами є «наявність соціокультурного базису як конфлікту (чи розколу) між групами населення з різними поглядами; тривала традиція протистояння; перехід конфлікту на політичний процес, коли партії чи його фракції (крила) стають інститутами представництва інтересів конфлікуючих груп; стійке голосування конфлікуючих груп за політичні сили, що їх представляють, що закріплює коаліцію між ними» [33, с. 12]. Важливість такої розробки пояснюється розкриттям причинно-наслідкових зв'язків між оформленням суперечностей та виникненням політичних партій.

Сутність існування таких зв'язків зумовлена тривалою процедурою трансформації суперечностей, пов'язаних з відмінністю соціальних статусів, у чітко сформульовані та обґрунтовані політичні настанови. Вона також має свої процесуальні складові: «кристалізація латентних суперечностей між соціальними групами; артикуляція цих суперечностей як соціально-політичних конфліктів; позиціонування громадян щодо певних ліній структурних

розмежувань; транслювання суперечностей із соціальної та культурної сфер у партійну систему; перетворення суперечностей у партійні вимоги; акумуляція соціального тиску та перетворення його на політичні дії» [33, с. 12]. Саме наявність оформлених соціальних розколів стало безпосередньою підставою основі цих етапів відбувалося творення політичних партій. Тобто, фактично партії у своїй діяльності орієнтувалися на сформовані у суспільстві розбіжності. Власне такий комплексний підхід і став основою для розробки політологами різних підстав для класифікації політичних партій.

Найбільш поширеними є класифікації за такими критеріями. Першою історично сформованою стала класифікація за ідеологічною спрямованістю. Загалом їх доцільно розглядати в рамках зазначеної шкали «ліві-праві». Такий підхід став дещо анахронічним, але повністю не втратив своєї актуальності. Відповідно до нього розрізняють соціал-демократичні (соціалістичні), ліберальні, консервативні. Насправді на практиці більшою мірою представлені змішані варіанти. Але основа в них спирається саме на вказані ідеології. Їхні відмінності полягають у різному баченні ролі держави щодо регулювання соціально-економічних процесів, принципів здійснення міжнародних відносин. Можна також відзначити крайні типи партій «зліва і справа». Вони висловлюють радикальні позиції. Наприклад, певний рівень популярності таких партій як «Нескорена Франція», «Національне об'єднання» (Франція), «Альтернатива для Німеччина» можна пояснити не стільки виразною соціально-економічною програмою, а насамперед відображення поглядів тієї частини суспільства, яка активно не сприймає реалій глобалізації, міграційною політики, фінансової політики в рамках Європейського Союзу тощо.

Інші класифікації стосуються окремих аспектів функціонування партій. Передусім це – принципи їхньої структурної будови та членства у них. Згідно цього критерію відрізняють масові (організаційно оформлені) і кадрові (організаційно неформлені) партії. Перші представляють зразок класичною партії з чітко вибудованою організаційною структурою, управлінськими органами низовими осередками та постійно діючим організаційним зв'язком між

ними. Режим їх роботи має безперервний характер. Кадрові партії обмежуються наявністю нечітко оформленого в організаційному плані. Натомість до роботи у партії залучаються активісти. Замість поняття «члени партії» використовується «прихильники». Цей тип партії, (загально визнано, що до нього належать Демократична та Республіканська партії США), акцентує свою увагу виключно виборчій діяльності, висуненні кандидатів на посади президента та конгресменів. Формально більшість партій у країнах світу належать до масових. Але фактично вони працюють як кадрові, тобто, займаються виключно виборами. Для досягнення електорального результату залучають значну кількість фахівців з виборчих кампаній.

У процесі інституційної розбудови політичних партій між ними складалася певна система взаємодії. Партії не існують у закритому суспільному просторі, а вступають у різні форми відносин. Враховуючи суспільно-політичне призначення партій, слід відзначити, що це відносини протистояння, суперництва, конкуренції. За певних обставин це може бути співробітництво. Сукупність різних форм взаємодій утворює поняття – партійна система. Так само як і партії, вони пройшли процеси свого становлення. Як зазначалося вище, найбільш поширену і визнану у науковому середовищі є модуль класифікації, запропонована Сарторі. Він взяв до уваги такі показники: кількість «значущих» партій та ідеологічна відстань між ними. Значущість партій зумовлюється їхньою здатністю брати реальну участь у формуванні органів влади. Вчений вважає, що чисельність партій характеризує «особливість політичної системи, ступінь фрагментації політичної влади, наскільки вона розсіяна чи сконцентрована, рівень міжпартійної конкуренції» [35, с. 106-110]. Ним була запропонована така класифікація партій – «система з однією партією, система з партією-гегемоном, система з домінуючою партією, двопартійна, система поляризованого і поміркованого плюралізму, атомізована» [35, с. 156-198]. Запропонований підхід дає змогу докладно відзначити певний тип партійної системи у контексті специфіки окремих країн. Так Сарторі наголосив, що при її характеристиці треба враховувати реально конкурентоспроможні партії.

Отже, політичні партії як важливий інститут політичної системи мають достатньо тривалу історію свого розвитку. Цей процес був пов'язаний зі становленням механізму представництва суспільних інтересів і сфері політики. Як певну точку відліку слід узяти період Нового часу, коли структури тодішніх суспільств зазнали суттєвих змін у напрямі збільшення рівня різноманітності. З'явилися нові соціальні групи, які заявили свої претензії на участь у формуванні та реалізації політики. Як наслідок були спричинені численні суспільні розмежування і навіть конфлікти. На їхньому стику і виникли політичні партії. З подальшим ускладненням структури суспільства вдосконалювались організаційні і функціональні принципи партій. В сучасних умовах партії у своїй діяльності мають враховувати високий рівень диференціації суспільств. Необхідно чітко визначати свої цільові аудиторії і спрямовувати свою увагу на них. Для сучасних партій невід'ємною засадою її діяльності має бути чітке забезпечення своєї впізнаваності серед громадськості. Для цього необхідно чітко визначити проблемні орієнтації, за якими виборці будуть ідентифікувати свою партію. Також є нагальна потреба забезпечити постійний режим комунікації з виборцями. Тут досить слушним є використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій. Це суттєво посилює ефективність діяльності партій.

РОЗДІЛ 2

ІНСТИТУЦІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

2.1. Історичне становлення партійної системи України

Щодо початку історичного процесу становлення інститутів політичних партій та партійних систем в Україні існують різні погляди. Досить поширеною є позиція, що точкою відліку слід вважати події 1917-1920 років. В той час, дійсно, існували певні політичні партії, зокрема, Українська соціал-демократична, Українська хліборобсько-демократична партії, Українські партії соціалістів-федералістів, соціал-самостійників, соціал-революціонерів. Вони брали активну участь у складі тодішнього українського парламенту – Центральної Ради. Але ті партії належали до одного ідеологічного табору. Їхню сукупність складно назвати повноцінною партійною системою. Про партійну систему доцільно говорити, коли складається певна сукупність партій, які сповідують різну ідеологію та здійснюють конкурентну боротьбу за набуття влади. Тому за старт розбудови партійної системи в Україні слід все таки взяти початок 1990-х років.

З проголошенням незалежності України одразу постало питання про впровадження демократичних засад формування органів влади. Важливим фактором реалізації такого принципу є максимальна участь політичних партій у цих процесах. Але в зазначений період українські партії знаходилися фактично в зародковому стані. Найбільша тогочасна політизована організація – Народний Рух України – була скоріше масовою громадською організацією. До того ж у більшості партій проголошення незалежності було стратегічною метою. І вже в умовах її існування вони просто не знали, на чому зосереджувати свої програмні засади. Але загалом процес був започаткований ухваленням закону «Про об'єднання громадян» у 1992 році. В його змісті було відокремлено категорію «політична партія». Вона була визначена таким чином. Це – «об'єднання

громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво в їх складі» [23]. Правова база для їх діяльності була сформована. Але з огляду назви закону вони ще не були чітко викоремлені з системи громадських об'єднань.

Фактично вся перша половина 90-х років ХХ століття була пов'язана з формуванням чітких організаційних принципів побудови партійної системи. Партії національно-демократичного спрямування намагалися використати весь арсенал назв західних партій: демократична, соціал-демократична, ліберальна, консервативна, республіканська, народна тощо. Існували різні комбінації таких назв. Серед громадян вони не мали чіткої ідентичності. З великою часткою приблизності в цьому таборі можна виділити декілька напрямів: загальноліберальний, націонал-демократичний з невеличким правим ухилом, соціал-демократичний з лівим і націонал-радикальний. Натомість більш дисципліновано й організовано діяли ліві партії: соціалістична з 1991 року та комуністична з 1994 року. Вони фактично собі забезпечили електоральний успіх на парламентських виборах 1994 року. Цьому посприяла соціально-економічна криза, яка охопила в той час Україну. Ну і загалом оцінювати тодішній тип української партійної системи за класифікацією Сарторі доцільно як атомізований. Він характеризується крайньою розпорошеністю партій в ідеологічному та організаційному аспектах і відсутністю їхнього впливу на формування та діяльність органів влади.

Але процес розбудови інституційних засад партійної системи тривав. Партії дійшли розуміння щодо необхідності структурувати свої організаційні і функціональні засади. І серед державного керівництва відбулося усвідомлення потреби формувати і реалізовувати політику на партійній основі. У 2001 році було ухвалено закон «Про політичні партії», за яким цей інститут визначався як «zareєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що

має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах» [24]. Також згідно нового (1997) закону про вибори народних депутатів України формування Верховної Ради України мало відбуватися за змішаною пропорційно-мажоритарною системою, згідно якої 50 відсотків (226 депутатів) обиралися за партійними списками. Тобто, партії отримали певну можливість брати участь у формуванні уряду України.

На парламентських виборах 1998 року пропорційна частина Верховної Ради була сформована зі списків семи політичних партій. Перемогу, але лише в цій частині отримали комуністи (майже 25 % голосів). Також до складу парламенту увійшли представники Соціалістичної, Прогресивної соціалістичної, Народно-демократичної, Соціал-демократичної (об'єднаної) партій, Партії зелених, Народного Руху, Всеукраїнського об'єднання «Громада». Але це не призвело до формування якоїсь стабільної парламентської коаліції. За рахунок одномандатників більшість мала позапартійна «партія влади». Народні депутати не належали до жодної політичної сили. По мажоритарних округах виборці продовжували орієнтуватися на позапартійних міцних господарників. Такий стан мав цілком об'єктивний характер. Партійну систему України кінця 90-х років за класифікацією Сарторі можна визначити як систему крайнього плюралізму без домінуючою партії.

Варто відзначити і деякі тенденції, які засвідчили прогресивні тенденції щодо розбудови партійної системи. Була здійснена спроба, щоправда, штучного формування двопартійної системи з Народно-демократичної (як правоцентристської) та Аграрної (як лівоцентристської) партій. Але вона виявилася невдалою. Саме «народні демократи» мали уособлювати партію влади. Також були застосовані чисто партійні виборчі технології. Зокрема, Партія зелених побудувала адекватну й ефективну виборчу кампанію. На телебаченні постійно крутилися відеоролики: «Нас уже не 52 мільйони». Тобто, за політичною боротьбою всі забули про екологію. А це найбільш актуальна проблема. Такий підхід дав свій результат. «Зелені» отримали майже 5,5 %

голосів виборців. Проте питаннями екології під час парламентської роботи вони не дуже й переймалися. Під егідою вдалого бренду до Верховної Ради зайшли представники великого бізнесу. Але виборці швидко «розкусили» такий хід. На наступних виборах повторити попередній електоральний успіх не вдалося.

Процес подальшого інституціонального вдосконалення партійної системи тривав. Слід відзначити, що політико-ідеологічні пріоритети виборців за наступні чотири роки суттєво змінилися. Люди усвідомили необхідність будувати нову державу, а не жити ностальгічними спогадами. Тим більше, що ліві партії лише використовували відповідну риторичку. На політичній арені України з'явилися нові політичні сили: Наша Україна і Батьківщина, очолювані харизматичними лідерами Віктором Ющенком та Юлією Тимошенко. Вони запропонували альтернативну ідеологію між лівими партіями та деполітизованими олігархами. Певний комплекс національно-демократичної ідеології з елементами соціал-лібералізму. Це одразу дало позитивний результат. На виборах 2002 року разом вони набрали близько 30 % голосів виборців. Але знову за рахунок мажоритарщиків переміг провладний блок «За єдину Україну». Ліві партії зазнали нищівної поразки. Разом вони отримали 88 депутатських місць. Слід відзначити, що в рамках блоку «За єдину Україну» значно виділилася Партія регіонів, яка одразу спрямувала свою політичну активність на південно-східні регіони.

Далі відбувся процес чіткого розмежування політичних партій України вже за новими принципами. Представники лівих, Комуністичної та Соціалістичної, партій остаточно втратили свою популярність серед виборців. Їхній електорат розосередився між Нашою Україною та Партією регіонів. Такі тенденції чітко відзначилися на президентських виборах 2004 року та наступних парламентських виборах 2006 та 2007 років. З одного боку, склалась за класифікацією Сарторі система поміркованого плюралізму. Тобто була сформована структурована партійна система з упорядкованими уподобаннями виборців. Але з іншого, така структуризація межувала з суспільним розколом, причому стосовно ключових екзистенційних принципів життєдіяльності. Йшлося

про ставлення до демократія як головної засади побудови усієї суспільно-політичної системи, а також щодо зовнішньополітичних пріоритетів країни.

Взагалі тодішня партійна система чітко відображала ціннісно-ідеологічну фрагментарність українського суспільства. У дослідженні, проведеному Центром Олександра Разумкова, було виявлено такі лінії розмежування: соціально-економічна та соціокультурна [16]. Основними маркерами, які визначали змістовну сутність цих ліній, були такі. «Соціально-економічна шкала відображає підтримку активного державного регулювання в економіці та покладання на державу відповідальності за добробут усіх громадян (ліві переконання) або ж підтримку ліберальної економічної політики, покладання на підприємницьку ініціативу та ринкові механізми (праві переконання). Соціокультурна шкала відображає орієнтацію на російсько-радянський проєкт (проросійські переконання) або ж підтримку українського національного проєкту (національно-патріотичні переконання)» [16, с. 14]. Питання, які розмежовували і навіть розколювали суспільство носили досить принциповий характер. Йшлося про принципи екзистенційного вибору народу України. Проросійська орієнтація мешканців окремих регіонів України підігрувалася політиками і мала відверту сепаратистську спрямованість, Вище названі розколи посилювалися політиками і давали змогу їм досягати електорального успіху за рахунок виключно проросійської передвиборчої риторики.

До цього додавалася реінкарнована ідея про сильну державу на чолі з міцними господарниками, яка забезпечує достатній рівень життя своїм громадянам. Проросійські гасла чітко вписувалися у такий підхід. Повне використання відповідних гасел було продемонстроване на президентських виборах 2010 року та парламентських виборах 2012 року. Відбулася повна консолідація Партії регіонів та їхніх сателітів, а також її електорату. Регіоналам вдалося схилити на свій бік колишніх виборців лівих партій, які погодилися на їхні програмні засади. З іншого боку, партії, які представляли єдиний блок Наша Україна розкололися, що позначилося на позиціях його колишніх виборців. Вибори до Верховної Ради 2012 року стали своєрідним апофеозом суспільного

розколу по лініям, визначеним у вище зазначеному дослідженні Фонду Олександра Разумкова. Розкол був поглиблений ухваленням сумнозвісного закону «Про засади державної мовної політики». Власне для цього він і приймався, щоб посилити позиції партії регіонів серед свого ядерного електорату. Ситуація напружувалась. І стало очевидним, що слід очікувати нового суспільного вибуху. Ситуація «підігрілася» кроками в бік європейської інтеграції, а потім різкої відмови від підписання угоди про асоціацію з Європейським Союзом у листопаді 2013 року.

Слід відзначити ще певну сукупність політичних процесів, які відображалися на стані партійної системи. Йдеться про політичну систему в цілому. Її модель яка була створена в Україні у пострадянський період важко назвати демократичною. За класифікацією політолога Роберта Даля її можна схарактеризувати як конкуруючу олігархію. Її сутність полягає у наявності достатньо вільної конкуренції олігархічних груп у боротьбі за владу, але за відсутності можливості у громадян контролювати цей процес. До такої характеристики додаються ще українські специфічні властивості. В Україні протягом фактично всього періоду незалежності, за визначенням політолога Ольги Бабкіної, сформувалася «кланово-олігархічна суспільно-політична система, «в якій влада зосереджена в руках вузького кола осіб (олігархів), які пов'язані між собою неформальними відносинами і відповідає не державним, а їхнім особистісним інтересам». «Основні риси кланово-олігархічної політичної системи: нерівність доступу до ресурсів влади, використання неправових засобів зміцнення впливу (корупція); наявність особистих зобов'язань та общинної солідарності між «патроном» та «клієнтом»; відсутність демократичних форм зв'язку між владою і громадянами» [15, с. 177]. У системах такого типу усі привілеї визначаються максимальною близькістю до влади. При цьому усі владні повноваження та функції повністю привласнені обмеженим колом, який представляє правлячий клас. Усі представницькі політичні інститути, які покликані відстоювати інтереси усього суспільства, натомість висловлюють потреби олігархічних груп.

Власне це стосується і політичних партій. Тривалий час їх можна було визначити як «квазіпартії». «За кланово-олігархічного режиму вони здебільшого перетворюються на субінститут («псевдоінститут»), який хоча й закріплений юридично, але артикулює інтереси фінансово-промислових груп [3, с. 158]. Явна нерозвиненість цього інституту пояснювала значну недовіру і скепсис до тодішніх українських партій, хоч провладних, хоч опозиційних, стосовно їхньої спроможності виконувати покладені на них представницькі функції. «Як наслідок – у суспільстві, а часто й у експертному середовищі можна почути твердження, що в Україні немає ані політичних партій, ані партійної системи. Подібні висновки і ставлення до партій свідчать про те, що, будучи юридично зареєстрованими, у суспільно-політичні процеси партії вмонтовані формально. Тобто, партійна система за своїми функціональними якостями залишається вкрай нерозвинутою, оскільки наявні політичні партії, попри їх велику кількість, не виконують функцій артикуляції та представництва суспільних інтересів, що тим самим створює прірву між суспільством та представницькими органами влади. Це є фактором, який поглиблює політичне відчуження і спричиняє дефіцит легітимності» [3, с. 158]. Навіть опозиційні партії за таких умов повністю інтегровані до цієї кланово-олігархічної системи. Вибори представляють собою певну штучну подобу конкурентної боротьби за владу. Головне її завдання утримати владні позиції і статус олігархічних груп. Це підтверджується багатьма прикладами з виборчих циклів в Україні, коли змінювалися виборчі системи, зменшувалися і збільшувалися прохідні бар'єри. Виборцям фактично пропонувалося зробити вибір без вибору.

Всі політичні партії, незалежно від свого статусу безпосереднім чином інтегруються до кланово-олігархічної системи. Якоюсь мірою така точка підтверджується тим, що всім олігархічним групам надаються загалом рівні права для здобуття місць у системі органів влади. Суспільству надалося лише право обрати в умовах обмежених альтернатив. У його відносинах з владою була реалізована патронажно-клієнтелістська система, яка є похідною від зазначеної кланово-олігархічної політичної система. «Держава відіграє роль патрона щодо

свого колективного клієнта – населення: патрон обдаровує і захищає своїх клієнтів в обмін на лояльність і підтримку» [3, с. 161]. Але при цьому слід відзначити певний певну амбівалентність у ставленні українського суспільства до таких принципів функціонування політичної системи, коли воно за всього скептичного і навіть негативного ставлення до неї мовчки погоджувалась на її доцільність і безальтернативність. Функціонування політичних партій в той час повністю відображало зазначені тенденції. Певним чином вони мали об'єктивний характер. Загалом немає однозначної оцінки щодо цих процесів. З одного боку, партійна система набула чіткої структурованої форми. Її можна визначити як модель поміркованого плюралізму. Але, з іншого, така структуризація посилювала суспільні розколи, дезінтеграцію і могла спричинити народний вибух. Що власне і сталося.

2.2. Структуризація партійної системи України

Певною точкою перелому у процесах розвитку політичної і партійної систем стали події Помаранчевої революції. З точки зору подальшої розбудови партійної системи і всього розвитку суспільства їх не варто оцінювати однозначно. Так, суспільство продемонструвало свою здатність захищати свій вибір, протистояти корупції. Була створена чітко структурована система поміркованого плюралізму, яка тяжіла фрагментами до двопартійності. Щоправда, слід відзначити, що така система діє ефективно у суспільствах, де немає радикальних розколів, де є суспільна згода щодо основоположних засад їхньої життєдіяльності. Натомість в Україні така структурованість була досягнута досить дорогою ціною. Партійне розмежування базувалося на різких розколах у суспільстві. Здавалось би досягнута згода на межі тисячоліть про принципи громадянського суспільства, політичної нації була втрачена внаслідок хворобливих амбіцій політиків, «підігрітих» зовнішнім впливом. Тому на кінець «нульових» років ситуація оцінювалася неоднозначно.

Вибух у 2013 році настав не лише внаслідок відмови тодішнього уряду підписати угоду про асоціацію з Європейським Союзом. В ньому відобразилися вся накопичена критична маса невдоволення принципами діяльності тодішньої влади. Тут можна згадати і неконституційний спосіб зміни Конституції України, мовний закон, розправи з опозицією. При цьому слід врахувати ще один фактор – це готовність суспільства захищати свої інтереси і принципи. Була відповідним чином сформована громадська думка, практичні настанови щодо різних форм громадської активності. Тепер все це стосувалося не окремих політиків, а зміни сутності всього політичного життя. Таку тенденцію відзначила українська дослідниця Антоніна Колодій. На її думку, «серед пострадянських держав Україна стала однією з небагатьох кандидаток на подолання цієї негативної спадщини саме завдяки здатності громадянського суспільства відстоювати свої права та інтереси, у тому числі й своє право впливати на політику» [9]. Тобто, українське суспільство виявило свою зрілість щодо набуття статусу громадянського з усім набором структурних складових, практичного інструментарію, сформованих ціннісних орієнтацій.

Насамперед зазначені процеси мали позначитися на функціонуванні політичних партій. Після подій Революції гідності відбулося певне переформатування партійної системи. На цю ситуацію вплинув початок гібридної війни. В нових умовах громадськість поставила питання радикальним чином – мають бути суттєвим чином змінені принципи державної політики. «У період 2014-2015рр. в Україні сформувалася партійна система, яка суттєво відрізнялася від попередньої за своїми структурними елементами, але зберігала ознаки системи поміркованого плюралізму. Разом з тим, економічні труднощі та падіння рівня добробуту громадян у 2014-2015 рр., спричинені початком російської збройної агресії, невиправдання сподівань на значне покращання рівня життя, звинувачення чільних представників правлячої еліти в корупції потягли за собою суттєве погіршення ставлення більшості суспільства до влади та розчарування у декларованій нею політиці євроінтеграційних реформ» [16, с. 4]. За результатами парламентських виборів 2014 року була

утворена широка коаліція у складі Блоку Порошенка, Народного Фронту, Батьківщини, Самопомочі і Радикальної партії.

Вона набула назву Європейська Україна. Здавалось би, були зняті всі перешкоди у повному обсязі реалізувати євроінтеграційні завдання, подолати корупцію, зрештою радикально змінити принципи державної політики. Але така коаліція протрималася недовго. В її складі залишилися президентський блок та Народний Фронт. Разом вони давали просту більшість. Для ухвалення важливих рішень вони інколи утворювали ситуативну більшість, яка трималась на нестабільних домовленостях та компромісах. Партії, які вийшли зі складу коаліції весь час позиціонували себе як опозиційними, причому більше, навіть ніж Опозиційний блок. Можна констатувати факт зниження довіри до тодішньої влади. Сформувалася навіть певна парадоксальна ситуація з утворенням своєрідної «двосторонньої опозиції, проросійської і прозахідно-патріотичної» [16, с. 5].

Чим можна було пояснити таку ситуацію? Її можна пояснити цілим комплексом причин об'єктивного і суб'єктивного характеру. Передусім це високий рівень очікувань, зумовлений довірою до нової влади, яка відобразилася в однотурових президентських виборів у 2014 році. В них було включено все – завершення антитерористичної операції, реалізація євроінтеграційної стратегії, остаточне викорінення корупції із політики і зрештою здійснення у повному обсязі головного передвиборного гасла президента – «Жити по новому», тобто впровадження нових принципів функціонування політики, реалізації влади тощо. Суттєвої складності додав початок гібридної війни з боку росії. Зрозуміло, що в тодішніх умовах було важко їй протистояти. Отже, «залишаючись найбільшими парламентськими силами, партії правлячої коаліції до 2019 року розгубили більшу частину своєї електоральної підтримки. Насамперед це стосується Народного фронту: з огляду на невтішні електоральні перспективи, ще у 2015 році партія відмовилася від участі в чергових місцевих виборах, а згодом проігнорувала і виборчі кампанії 2019 році» [16, с. 6]. З огляду на необхідність визначення типу партійної системи, яка мала місце у 2014-2019

роках, її важко визначити, чітко дотримуючись вимог класифікації Сарторі. До виборів 2019 року можна використати термін «двопартійна коаліція» як різновид системи поміркованого плюралізму, щось на зразок Німеччини. Але там вона склалася історично. В Україні це була ситуативні коаліція.

Як вважають дослідники Центру Разумкова, «важливою передумовою “електорального катаклізму”, що відбувся в Україні у 2019р., був давній, хронічний дефіцит довіри до владних інститутів, діючих політичних партій та політиків» [16, с. 6]. Певним закономірним наслідком такої ситуації став цілком об’єктивний попит на нові обличчя в політиці. Якоюсь мірою це підтверджувалося міжнародною практикою, зокрема перемогою Емануеля Макрона на виборах президента Франції у 2017 році. Причому такий попит відображався у прагненні бачити повністю нові обличчя, тобто, взагалі позасистемних із відсутністю будь якого політичного досвіду. На цьому фоні, дійсно, несподіваною була поява постаті Володимира Зеленського. «Насамперед це можна пов’язати з обвалом рівня підтримки іншого перспективного кандидата з-поза існуючої політичної системи – С. Вакарчука, і «перетіканням» частини його розчарованих прихильників, які прагнули побачити «нові обличчя» в політиці. Імовірно, певний «перетік» електорату відбувався і зі «східного» флангу» [16, с. 7].

Під час своєї інаугурації новообраний президент оголосив про розпуск тодішньої Верховної Ради та проведення дострокових виборів. Такий підхід був цілком зрозумілим – прагнення досягти максимального електорального успіху вже на парламентському рівні. Результат був вражаючим – пропрезидентська партія «Слуга народу» здобула 254 депутатських місця. Це, звичайно, парламентська більшість, але недостатня для конституційної. На відміну від Європейської України зразка 2014 року. В результаті парламентських виборів 2019 року в Україні фактично склалась система домінування, згідно з якою статус правлячої, тобто, можливість одноосібно сформувати уряд, отримує партія, яка перемагає на виборах. Щоправда, у класичному випадку це підтверджується на кількох виборчих циклах. В Україні це скоріше приклад

сприятливої політичної кон'юнктури. З огляду на попередню практику такий результат протягом принаймні двох виборчих кампаній досягти важко. Досить високі очікування покладаються на переможців, а виправдати їх завжди дуже складно.

Отже, інститути політичних партій та партійних систем в Україні мають певну історію свого становлення. Вона повністю збігається з численними трансформаційними процесами, які відбувалися у пострадянській період. Вони охоплювали різні аспекти життєдіяльності суспільства: демократизація політичної системи, розбудова державності, становлення нової економічної моделі, формування нової світоглядно-ціннісної парадигми у свідомості суспільства. Зрозуміло, що вони безпосереднім чином відзначалися на розвитку партійної системи. Спочатку вона мала атомізований характер, оскільки партії були відокремлені від державотворення. Але поступово партійна набувала більш структурованого вигляду і відповідно нових форм. На певному етапі вони вже підпадала під визначення поміркованого плюралізму. В такому стані вона відображала досить радикальний суспільний розкол в основному за принципами ціннісно-культурної ідентифікації різних частин українського суспільства. Подальші події, пов'язані з гібридною війною та початком повномасштабної агресії фактично прибрали гостроту такого розколу. Більшість у парламенті отримали партії з патріотичною та проєвропейською орієнтацією. У нинішній період партійну систему України можна визначити як систему з домінуючою партією. У повоєнній Україні можливе повернення до системи поміркованого плюралізму, але без значних ціннісно-культурних розмежувань.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗБУДОВИ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

3.1. Регіональний чинник партійної системи України

Сучасне суспільство набуло нових принципів диференціації. Його структура є досить складною і різноманітною. З'явилися нові види соціальних груп. Зросла їхня політична значущість. Тобто, актуалізувалася потреба їхнього політичного представництва. Це стало своєрідною реакцією на інтенсивні процеси глобалізації та інтеграції світового співтовариства. Незважаючи на їхню загальну об'єктивність, є певні суспільні категорії, навіть окремі народи, які не сприймають таких змін. Їм набагато комфортніше перебувати в рамках ідентичності невеликих соціальних груп. Найбільш поширеною є належність до регіональних чи етнорегіональних спільнот. Оскільки їхня присутність стає дедалі помітною, а вимоги – значущими, то питання їхнього представництва на політичній арені набуває все більшої актуальності. У країнах Європейського Союзу діяльність регіональних/етнорегіональних партій стає досить поширеним явищем. Їхня діяльність спрямована на представництво більшою мірою етнічних спільнот, які компактно проживають у певних регіонах і складають меншість від титульних націй. В умовах демократичних держав, звичайно, жодної дискримінації до них немає. Але ж потреба такого представництва є.

Існування таких партій загалом має об'єктивні передумови в силу вказаних передумов. «Якщо спочатку Е/РП були швидше «нішевими» – «партіями одного питання» (single-issue or niche parties), то тепер вони все частіше формулюють свої погляди по широкому спектру громадських проблем. Це дозволяє їм перейти з «політичної периферії» в «ядро» політичного поля та брати активну участь у коаліційних взаємодіях, у тому числі в урядових коаліціях» [31, с. 489]. Щоправда, є точка зору, що цей тип партій відрізняється від партій у класичному розуміння. Для їх позначення більше використовують категорії «stateless nationalist and regionalist parties». Вони розглядаються більшою мірою як «умовні

«лейбли», ніж чітко визначені поняття, оскільки партії, які вони позначають, насправді представляють собою різноманітні за своїм характером політичні утворення» [31 с. 490]. Відмінність такого типу партій від традиційного визначається поширенням їхнього впливу і діяльності лише на певні територіальні частини держав, які інколи не збігаються з адміністративними регіонами. «Такі партії дуже різноманітні як за територіальним рівнем діяльності, так і за своїми цілями. У багатьох країнах, наприклад, виявляються партії / організації / альянси – об'єднання місцевих нотаблів, які займаються лише репрезентацією локальних/регіональних інтересів в інструментальних електоральних цілях» [31, с. 492].

Певна невизначеність щодо з'ясування практичної сутності цих партій позначається на їхніх теоретичних характеристиках. Частина вчених погоджується на згадану категорію «лейбли». «Численні терміни, що використовуються в літературі, – *ethno-nationalists, stateless nationalists, autonomists, regionalists, ethno territorial parties* – виявляються занадто вузькими, щоб охопити весь спектр варіантів. Тому за всієї умовності використання лейблів має сенс» [31, с. 490]. Щоправда, мешканцям регіонів з компактними етнічними спільнотами потрібно ще довести право на представництво їхніх інтересів. Тому для регіональних партій вкрай важливо встановити такий ідентифікуючий зв'язок між цими інтересами та своєю діяльністю.

В Україні регіональний і місцевий аспекти часто залишалися за межами уваги політичних партій. Вони загалом зосереджувалися на боротьбі за владу на загальнодержавному рівні, а їхні місцеві осередки мали активно підтримувати цю боротьбу відповідно до місцевих умов. Регіональні питання, як окрема складова державної політики як така навіть не розглядалася. А потреба в існуванні регіональних партій за європейським зразком загалом має об'єктивне обґрунтування. Суспільно-політичний простір України є різноманітним і включає достатньо кількість регіонів з різними електоральними уподобаннями. Підстави такого стану також мають об'єктивні типи: «історичні (розвиток українського суспільства в межах різних держав); етнолінгвістичні

(етнокультурна, мовна гетерогенність українського суспільства); ідеологічні (ідеологічне розмежування населення України); релігійні (конфесійна гетерогенність); економічні (суттєві соціально-економічні розбіжності між регіонами України)» [13, с. 118]. В Україні були певні подоби регіональних партій у 90-х роках ХХ століття. Але їхня діяльність була далекою від представництва інтересів мешканців відповідних регіонів. Ці партії натомість виступали механізмом активного розкручування сепаратистських тенденцій, які активно «підігрівалися» ззовні.

Діяльність регіональних партій саме в європейському розумінні в Україні не набула значного поширення, не в останню чергу внаслідок того, що регіони в особі адміністративно-територіальних одиниць не мали достатньої політичної суб'єктності, щоб висувати самостійні вимоги. Лише з проголошенням політики децентралізації регіони отримали значні повноваження в організаційній та матеріально-фінансовій сферах. Регіональні партії активно взяли участь у місцевих виборах 2015 та 2020 років. Слід зазначити, що такий вибір був цілком доцільним. Виборці чітко розмежували парламентські і місцеві вибори. І на останніх віддали перевагу саме регіональним партіям перед загальнонаціональними брендами.

Але навіть у нових умовах регіональні партії більшою мірою виступили не представницьким інструментом, а засобом легітимації місцевих еліт на владних посадах на місцевому та регіональному рівнях. Тобто, певні аспекти патронажно-клієнтистських відносин між ними та мешканцями регіонів та територіальних громад збереглися. Але важливим було те, що взагалі була ліквідована сепаратистська складова. Місцеві еліти більше орієнтувалися на узаконення та зміцнення свого владного статусу. З цього приводу немає однозначної позиції насамперед серед політологічної спільноти. З одного боку, такі позиції «регіоналів» не забезпечують прозорість у діяльності місцевої влади. Але, з іншого, їхня присутність сприятиме стабілізації політичної ситуації. Місцеві еліти не претендують на загальнонаціональний статус і не ставлять політичних питань.

Загалом в умовах воєнного стану місцеве самоврядування працює в стані обмежених можливостей реалізації своїх повноважень. Відповідно і партії регіонального спрямування також не можуть реалізувати свій потенціал. Але власне і регіональних партій в європейському розуміння так і не було створено. Натомість можна констатувати факт, що за підсумками місцевих виборів на регіональному рівні «сформувався специфічний інститут – регіональні групи впливу. Вони являють собою неформальні союзи місцевих політичних еліт, які значною мірою контролюють ситуацію на локальному рівні. Неформальний статус дозволяє РГВ реалізовувати гнучку і ефективну політику захисту групових інтересів як на рівні регіону активності, так і в стосунках з центральною владою. Використовуючи самоврядування, впливаючи на інститути центральної вертикалі, контролюючи економічне життя та інформаційне поле регіонів, РГВ перетворились у реальну силу практично у кожній області» [15]. До їхніх планів не входить підкорювати загальноукраїнський політичний олімп. Їхня увага зосереджується на утримання власних позицій. В нинішніх умовах це ледь не єдиний засіб забезпечення балансу між спільними і місцевими інтересами а сфері політики. Можливо, більш доцільним буде застосування певного договору між різними рівнями влади із зобов'язаннями твердо дотримуватися його умов. З прозорістю це, звичайно, має мало спільного. Але необхідна стабільність буде встановлена.

Загалом регіональні партії – це реалії сьогоdnішнього політичного життя. Тому варто визнати цей факт і встановити чіткі правила їхньої діяльності. Такий підхід є досить слушним, враховуючи певну популярність таких партій принаймні на місцевому рівні. На ньому регіональні партії є фактично єдиною легітимізованою формою організованого політичного життя. Слабкістю загальнонаціональних партій є фактична відсутність організаційного зв'язку між центральними органами та місцевими осередками. Центральні органи приділяють мало уваги низовим організаціям, їхній діяльності у системі місцевого самоврядування. Тому саме регіональні партії спроможні заповнити цю нішу у політико-владній системі країни. В цих умовах держава на

законодавчому рівні має встановити чіткі прозорі механізми їхньої діяльності, певні застереження щодо обмеження займатися загальнодержавними питаннями. Регіональні партії мають бути активно залучені до розробки дієздатної моделі регіональної політики, проєктів місцевого розвитку, вирішення місцевих проблем через систему органів місцевого самоврядування.

3.2. Інформаційні аспекти діяльності політичних партій

Для характеристики сучасного суспільства використовують категорію «цифрове». Його головною сутнісною характеристикою є збільшення значення знань та інформації у структурі суспільного виробництва. Серед інших визначальних властивостей, які виконують роль смислоутворюючих, варто відзначити такі: «зростання ролі інформації, знання та інформаційних технологій; велика доля виробництва інформаційних продуктів і послуг у ВВП; широка інформатизація суспільства; створення глобального інформаційного простору, який забезпечує ефективну інформаційну та комунікативну взаємодію людей, відкритий доступ до світових інформаційних ресурсів» [21]. Відповідні принципи поширилися на всі сфери суспільної життєдіяльності. Вони реалізуються в рамках механізмів діджиталізації. «Це цілеспрямована трансформація життя суспільства (бізнесу, банків, фінансового ринку, виробництва, економіки, професій, освіти) на основі інноваційних інформаційних та телекомунікаційних технологій; це – процес застосування інформаційно-комунікативних технологій, заснований на можливостях ІТ-індустрії з метою формування нових, цифрових елементів економіки [2, с. 50].

Особливим чином реалізація цих засад стосується сфери політики, оскільки вона швидше за інших має реагувати на суспільні виклики і зміні суспільних запитів. Оперативність у цьому контексті забезпечується за допомогою цифрових технологій. Відповідно до цих процесів мають залучатися основні політичні інститути. Насамперед це органи державної влади. Також така

потреба стосується політичних партій. Якщо для держави їх застосування є неодмінною умовою нормальної діяльності, тому це покладено в її обов'язки. То партії мають бути зацікавлені у використанні цифрових технологій, тому що це одна з головних передумов їхнього політичного успіху. Вони активно впроваджують їх у свою діяльність і оволодівають навичками, необхідними для цього.

Впровадження партіями таких технологій особливо актуалізується під час виборчих кампаній. Це зрозуміло, оскільки для них участь у них і досягнення сприятливих результатів фактично є найголовнішим завданням у практичній діяльності. Його реалізація досить тісно пов'язана зі взаємодією з різними категоріями виборців. Їхня кількість в умовах сучасного суспільства суттєво збільшилася. Тому необхідно максимально розосереджувати свій вплив, враховуючи специфіку основних пріоритетів та уподобань різних цільових аудиторій. Традиційні форми роботи з виборцями, тобто, агітація за рахунок публічних виступів, випуску великої кількості друкованої продукції, відео та телевізійні ролики, є досить затратною справою, яка потребує використання значних матеріально-фінансових ресурсів. При цьому слід врахувати, що за різними мас медіа стоять представники великого бізнесу, які зацікавлені у відповідній спрямованості проведення виборчих кампаній. Тобто, партії мають суттєві обмеження у свободі діяльності. Крім того, для них існуватимуть певні залежності вже під час свого функціонування у системі державної влади, коли медіа магнати почнуть вимагати відпрацювання вкладених інвестицій у формі ухвалення потрібних для них владно-управлінських рішень. У країнах стабільної демократії такі процеси взаємодії партій з медіа бізнесом мають більш прозорий характер. Для перехідних країн, до яких належить Україна, вони мають тіньовий характер.

Тенденції вдосконалення принципів функціонування інформаційного суспільства спричинили нову революцію у використанні нових інформаційно-комунікативних технологій. Особливого значення набуло впровадження у суспільну, а відтак, і політичну практику мережі Інтернет. Її використання

значно інтенсифікувало політичні процеси, надаючи їм більшої мобільності та динамічності. Адже тепер можна було більш оперативно реагувати на зміни у суспільному житті. Спочатку політичні партії обмежувалися створенням веб сторінок, на яких вони здійснювали просте інформування громадян про свою організаційну будову, напрями діяльності, базові документи тощо. Це значно полегшувало можливості виборців ознайомитися з інформацією про партію. Але досить швидко прийшло усвідомлення, що цього замало. Інтернет може використовуватися як інструмент для взаємодії партій з виборцями. Його користувачі отримали змогу для безпосереднього спілкування між собою, розповсюдження власної інформації, спостерігати за реакцією інших користувачів на неї, самим реагувати на поширювану інформацію. Для партій такі технології створювали принципово інші можливості для комунікацій з виборцями.

Наступним важливим інструментом партійної діяльності стали соціальні мережі. Вони стали певним віртуальним простором, в рамках якого можна було здійснювати безпосереднє спілкування з громадськістю вже у новому форматі. Насамперед у контексті не простого обміну інформацією, а також здійснювати аналіз та моніторинг громадської думки стосовно діяльності партії. Причому кількість висловлених поглядів фактично є необмеженою. Також спілкування могло вже відбуватися безперервно в постійно діючому режимі. Отримувана інформація дає змогу партіям коригувати та виправляти у разі потреби напрями та принципи виборчої кампанії, проводити попередні «праймеріз» з метою виявлення найбільш рейтингових кандидатів у певному окрузі. Враховуючи, що такі форми виборчих комунікацій стали реальністю, то є потреба певним чином впорядкувати процедури їх проведення. Форми контактів, звичайно, можуть бути різними, але змістовну частину законодавчо потрібно регулювати. Останнім часом партії надають не дуже важливе значення складанню виборчих програм, замінюючи їх набором привабливих гасел, які мають відверто популістський характер. Тому кандидати від партій на різні посади мають в обов'язковому порядку пропонувати виборцям програми з конкретними

напрямами і принципами діяльності у разі досягнення електорального успіху. Прозорість виборчих кампаній у контекстів застосування інформаційно-комунікативних технологій має забезпечуватися безпосередньою і тісною взаємодією партій та їх кандидатів з виборцями.

Отже, подальша розбудова та вдосконаленню інституту політичних партій в сучасній Україні має відбуватися по таких напрямках. Потрібно легалізувати таке явище як регіональні партії. Вони вже давно існують де-факто. Тому їх потрібно використати як важливий засіб демократизації не лише суто партійної, а також усієї політичної системи. Регіональні партії більше зорієнтовані у своїй діяльності на місцеві вибори, на яких вони мають більший електоральний успіх, ніж загальнонаціональні. Тому законодавчо потрібно визначити рамки їхньої діяльності місцевими виборами, принаймні поки вони мають відповідний статус. Залучати їх до участі у формуванні і реалізації регіональної політики, розробки проєктів місцевого і регіонального розвитку. Іншим напрямом є технологічне удосконалення діяльності політичних партій. Суттєве полегшення у цьому забезпечує використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій. Форми їх використання можуть визначатися самими партіями, а щодо змістовної частини, то партії мають обов'язково готувати виборчі програми та обговорювати їх з виборцями. Саме у цьому полягає запорука демократичності та прозорості виборчих процесів.

ВИСНОВКИ

Політичні партії як важливий інститут політичної системи мають достатньо тривалу історію свого розвитку. Цей процес був пов'язаний зі становленням механізму представництва суспільних інтересів і сфері політики. Як певну точку відліку слід узяти період Нового часу, коли структури тодішніх суспільств зазнали суттєвих змін у напрямі збільшення рівня різноманітності. З'явилися нові соціальні групи, які заявили свої претензії на участь у формуванні та реалізації політики. Як наслідок були спричинені численні суспільні розмежування і навіть конфлікти. На їхньому стику і виникли політичні партії. З подальшим ускладненням структури суспільства вдосконалювались організаційні і функціональні принципи партій. В сучасних умовах партії у своїй діяльності мають враховувати високий рівень диференціації суспільств. Необхідно чітко визначати свої цільові аудиторії і спрямовувати свою увагу на них. Для сучасних партій невід'ємною засадою її діяльності має бути чітке забезпечення своєї впізнаваності серед громадськості. Для цього необхідно чітко визначити проблемні орієнтації, за якими виборці будуть ідентифікувати свою партію. Також є нагальна потреба забезпечити постійний режим комунікації з виборцями. Тут досить слушним є використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій. Це суттєво посилює ефективність діяльності партій.

Інститути політичних партій та партійних систем в Україні мають певну історію свого становлення. Вона повністю збігається з численними трансформаційними процесами, які відбувалися у пострадянській період. Вони охоплювали різні аспекти життєдіяльності суспільства: демократизація політичної системи, розбудова державності, становлення нової економічної моделі, формування нової світоглядно-ціннісної парадигми у свідомості суспільства. Зрозуміло, що вони безпосереднім чином відзначалися на розвитку партійної системи. Спочатку вона мала атомізований характер, оскільки партії були відокремлені від державотворення. Але поступово партійна набувала більш структурованого вигляду і відповідно нових форм. На певному етапі вони вже підпадали під визначення поміркованого плюралізму. В такому стані вона

відображала досить радикальний суспільний розкол в основному за принципами ціннісно-культурної ідентифікації різних частин українського суспільства. Подальші події, пов'язані з гібридною війною та початком повномасштабної агресії фактично прибрали гостроту такого розколу. Більшість у парламенті отримали партії з патріотичною та проєвропейською орієнтацією. У нинішній період партійну систему України можна визначити як систему з домінуючою партією. У повоєнній Україні можливе повернення до системи поміркованого плюралізму, але без значних ціннісно-культурних розмежувань.

Подальша розбудова та вдосконаленню інституту політичних партій в сучасній Україні має відбуватися по таких напрямках. Потрібно легалізувати таке явище як регіональні партії. Вони вже давно існують де-факто. Тому їх потрібно використати як важливий засіб демократизації не лише суто партійної, а також усієї політичної системи. Регіональні партії більше зорієнтовані у своїй діяльності на місцеві вибори, на яких вони мають більший електоральний успіх, ніж загальнонаціональні. Тому законодавчо потрібно визначити рамки їхньої діяльності місцевими виборами, принаймні поки вони мають відповідний статус. Залучати їх до участі у формуванні і реалізації регіональної політики, розробки проєктів місцевого і регіонального розвитку. Іншим напрямом є технологічне удосконалення діяльності політичних партій. Суттєве полегшення у цьому забезпечує використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій. Форми їх використання можуть визначатися самими партіями, а щодо змістовної частини, то партії мають обов'язково готувати виборчі програми та обговорювати їх з виборцями. Саме у цьому полягає запорука демократичності та прозорості виборчих процесів.